

جمهوری اسلامی ایران

مدیریت حوزه علمیه استان قم

رساله علمی سطح ۳

اصول و روش های تربیت اخلاقی در تفسیر نمونه

استاد راهنما: حجت الاسلام والمسلمین محمدی مجد

محقق: حسن عالمی بکتاش

۱۳۹۸ ش مطابق ۱۴۴۱ هـ ق

تشکر و قدردانی

سپاس خدای را که سخنوران، در ستودن او بمانند و شمارندگان، شمردن نعمت های او ندانند و کوشندگان، حق او را گزاردن نتوانند. و سلام و مورد بر محمد و خاندان پاک او، طاهران معصوم، هم آنان که وجودمان وامدار وجودشان است؛ و نفرین پیوسته بر دشمنان ایشان تا روز رستاخیز...

از استاد گرامی و بزرگوار حجت الاسلام محمدی مجد که راهنمایی اینجانب را در انجام تحقیق تقبل نموده و با هدایت‌ها، ارشادات و نقدهای عالمانه و سازنده، در رفع نواقص و تکمیل این تحقیق نسبت به حقیر، عنایت فراوان داشته‌اند؛ کمال تقدیر و تشکر را دارم.

همچنین بر خود وظیفه می‌دانم از تمامی اساتید بزرگوار، به ویژه استاد حیاتی (حفظه الله) که مرا در تحصیل علم و معرفت و تکمیل سطوح عالی حوزه تشویق و یاری نموده‌اند تقدیر و تشکر نمایم.

در اینجا از خانواده‌ی محترم به ویژه همسر و مادر عزیزم که لطف و محبت وافر را در حق بنده داشته‌اند، نهایت سپاس و قدردانی را دارم.

چکیده

تربیت انسان در بُعد اخلاقی به معنای چگونگی به کارگیری و پرورش استعداد‌های درونی انسان جهت رشد و تثبیت صفات پسندیده اخلاقی (شکوفای کردن ظرفیت های اخلاقی) به منظور انجام رفتارهای پسندیده اخلاقی و دوری از رذایل اخلاقی است، و در راه رسیدن به این تربیت از اصول و روشهایی تبعیت می‌کند که مراد از آن شیوهی بروز عمل یا فعالیتی است که به منظور تأثیرگذاری بر مرتبی از مرتب‌ها صادر می‌شود، و مراد از روش‌های تربیت در قرآن، روش‌هایی هستند که قرآن در مقام تربیت انسان، آنها را به خداوند، رسولان و اولیای الهی نسبت می‌دهد. و با توجه به کثرت مکاتب در جهان و اینکه هر مکتب دیدگاه خاصی در مورد تربیت اخلاقی و اصول و روشهای آن دارد ضرورت رجوع به قرآن کریم بنابر وحیانی بودن آن برای کشف اصول و روش‌های صحیح اخلاقی و دستیابی به الگویی کاربردی جهت تربیت دینی و اصلاح نظریه‌های جهان معاصر دو چندان گشته‌است.

در این پژوهش، دیدگاه‌های تفسیری- تربیتی آیت الله العظمی مکارم شیرازی در «تفسیر نمونه» در رابطه با مجموع شرایط تأثیرگذار در اتخاذ روش تربیتی در سه رکن تربیت یعنی محتوا، مرتبی و مرتبی، به صورت توصیفی تحلیلی مورد بررسی قرار گرفته و روش‌های تذکر، موعظه، عبرت دهی، ارائه الگو، استفاده از تمثیل، داستان سرایی، بشارت و انداز، ابتلا و امتحان، هجرت به عنوان روش‌های دفعی-ایجاد و روش-های امر به معروف و نهی از منکر، تشویق و تنبیه به عنوان روش‌های رفعی-اصلاحی تبیین شده‌اند.

واژگان کلیدی: تربیت، اصول و روش‌های تربیت، تربیت اخلاقی، قرآن، تفسیر نمونه

فهرست مطالب

۱۰	مقدمه.....
۱۲	فصل اول .....
۱۲	کلیات .....
۱۳	۱.۱. کلیات پژوهش .....
۱۳	۱.۱. بیان مسأله.....
۱۳	۱.۱. ۲. سؤالات پژوهش.....
۱۳	۱.۲. ۱. سؤال اصلی.....
۱۴	۱.۲. ۲. سؤالات فرعی.....
۱۴	۱.۳. ۱. فرضیه ها.....
۱۴	۱.۴. ۱. ضرورت تحقیق.....
۱۴	۱.۵. ۱. سابقه و پیشینه تحقیق.....
۱۵	۱.۶. ۱. اهداف تحقیق.....
۱۵	۱.۷. ۱. روش تحقیق.....
۱۶	۱.۸. ۱. سازماندهی تحقیق.....
۱۷	۱.۹. ۱. محدودیت های تحقیق.....
۱۸	۲.۱. مفهوم شناسی .....
۱۸	۱.۲. ۱. اصل.....
۱۸	۱.۲. ۲. روش.....
۱۹	۱.۳. ۲. تربیت.....
۲۰	۱.۴. ۲. اخلاق.....
۲۰	۱.۵. ۲. تربیت اخلاقی.....
۲۱	۱.۶. ۲. روش تربیت.....
۲۲	۱.۷. ۲. تفسیر تربیتی.....
۲۳	۱.۸. ۲. تفسیر نمونه.....

۲۵	۱. ۲. ۹. دیدگاه های تربیتی.....
۲۸	فصل دوم .....
۲۸	اصول حاکم بر روشهای تربیت اخلاقی .....
۲۹	مدخل.....
۲۹	۲. ۱. محتوا و پیام.....
۲۹	۲. ۱. ۱. آسان و قابل فهم بودن.....
۳۰	۲. ۱. ۲. تداوم و تکرار و تنوع.....
۳۲	۲. ۱. ۳. تمهیل و دادن فرصت کافی.....
۳۴	۲. ۱. ۴. تدریج و حرکت گام به گام.....
۳۶	۲. ۲. مربی.....
۳۷	۲. ۲. ۱. عامل و پیشگام بودن در عمل.....
۳۹	۲. ۲. ۲. علاقه به تربیت مردم.....
۳۹	۲. ۲. ۳. حکمت و بصیرت.....
۴۲	۲. ۲. ۴. اظهار محبت به مخاطب.....
۴۴	۲. ۲. ۵. فروتنی.....
۴۵	۲. ۲. ۶. شرح صدر (تحمل سختیها و ناملايمات).....
۴۷	۲. ۲. ۷. پرهیز از اکراه و اجبار.....
۴۷	۲. ۲. ۸. هماهنگی با ادبیات متربی.....
۴۸	۲. ۲. ۹. خوش گفتاری (برخورد نرم و لطیف).....
۵۰	۲. ۲. ۱۰. عدم چشم‌داشتِ مادی.....
۵۵	۲. ۳. ۳. متربی.....
۵۵	۲. ۳. ۱. ایمان و اعتقاد به مبدأ و معاد.....
۵۶	۲. ۳. ۲. تعقل و تفکر.....
۵۸	۲. ۳. ۳. احساس مسئولیت.....
۶۰	۲. ۳. ۴. پندپذیری.....
۶۱	نتیجه.....

۶۴	فصل سوم.....
۶۴	روشهای تربیت در تفسیر نمونه: الف) روشهای دفعی – ایجابی.....
۶۵	مدخل.....
۶۷	۳. ۱. روشهای دفعی – ایجابی.....
۶۷	۳. ۱. ۱. تذکر.....
۶۸	۳. ۱. ۱. ۱. مفهوم شناسی.....
۶۸	۳. ۱. ۱. ۲. تذکر در قرآن.....
۷۱	۳. ۱. ۱. ۳. محورهای تذکر در قرآن.....
۷۱	۳. ۱. ۱. ۱. ذکر خدا.....
۷۴	۳. ۱. ۱. ۲. یاد آوری نعمت های الهی.....
۷۵	۳. ۱. ۱. ۳. یادآوری جایگاه انسان.....
۷۸	۳. ۱. ۱. ۴. یادآوری مرگ.....
۸۰	۳. ۱. ۲. موعظه.....
۸۱	۳. ۱. ۲. ۱. مفهوم شناسی.....
۸۱	۳. ۱. ۲. ۲. موعظه در قرآن.....
۸۳	۳. ۱. ۳. عبرت دهی.....
۸۴	۳. ۱. ۳. ۱. مفهوم شناسی.....
۸۴	۳. ۱. ۳. ۲. عبرت در قرآن.....
۸۵	۳. ۱. ۳. ۳. شیوه های عبرت دهی.....
۸۸	۳. ۱. ۴. روش الگویی.....
۸۹	۳. ۱. ۴. ۱. مفهوم شناسی.....
۹۰	۳. ۱. ۴. ۲. شیوه های مختلف تربیت الگویی.....
۹۰	۳. ۱. ۴. ۲. ۱. الگودهی.....
۹۴	۳. ۱. ۴. ۲. ۲. الگوپردازی.....
۹۵	۳. ۱. ۴. ۲. ۳. الگوزدایی.....
۹۷	۳. ۱. ۵. روش استفاده از تمثیل.....
۹۸	۳. ۱. ۵. ۱. مفهوم شناسی.....

۹۸	..... ۳. ۱. ۵. ۲. استفاده از تمثیل به عنوان روش تربیتی
۹۹	..... ۳. ۱. ۶. روش داستان سرایی (استفاده از داستان)
۹۹	..... ۳. ۱. ۶. ۱. مفهوم شناسی
۱۰۰	..... ۳. ۱. ۶. ۲. ویژگی داستانهای قرآن
۱۰۳	..... ۳. ۱. ۷. بشارت و انذار
۱۰۴	..... ۳. ۱. ۷. ۱. مفهوم شناسی
۱۰۵	..... ۳. ۱. ۷. ۲. جایگاه تربیتی بشارت و انذار در قرآن
۱۰۶	..... ۳. ۱. ۷. ۱. ۲. ۱. اسلوب تبشیر در قرآن
۱۰۷	..... ۳. ۱. ۷. ۱. ۲. ۲. اسلوب انذار در قرآن
۱۰۸	..... ۳. ۱. ۸. ۱. ابتلا و امتحان
۱۰۹	..... ۳. ۱. ۸. ۱. مفهوم شناسی
۱۱۰	..... ۳. ۱. ۸. ۲. نقش ابتلاء و امتحان در تربیت
۱۱۲	..... ۳. ۱. ۹. ۱. هجرت و تغییر محیط
۱۱۲	..... ۳. ۱. ۹. ۱. مفهوم شناسی
۶۴	..... فصل چهارم
۱۱۴	..... روشهای تربیت در تفسیر نمونه: (ب) روشهای رفعی - اصلاحی
۱۱۴	..... ۱.۴. روشهای رفعی - اصلاحی
۱۱۵	..... ۴. ۱. ۱. روش امر و نهی
۱۳۴	..... ۴. ۱. ۲. روش تشویق و تنبیه
۱۴۳	..... نتیجه
۱۴۴	..... نتیجه ی پژوهش
۱۴۶	..... فهرست منابع:

مقدمه

قرآن به عنوان کتاب آسمانی و هدایتگر بشریت، اساس و بنیان همه‌ی آموزه‌های تربیتی است که بشریت در مسیر رسیدن به سعادت دنیوی و اخروی خود، به آنها نیاز دارد. از جمله آموزه‌های تربیتی که امروزه تبدیل به یک ضرورت گشته است، بحث از روش‌ها و چگونگی برخورد با متریان است تا مقدمه‌ای برای رسیدن به اهداف تربیتی باشد. این روش‌ها را می‌توان با استفاده از آیات قرآن و روش‌ها و رفتارهایی که قرآن در مقام هدایت و تربیت انسان، آنها را به خداوند نسبت می‌دهد، یا پیامبران الهی را به عنوان مربیان بشر به بهره‌گیری از آنها دعوت می‌نماید، یا از چگونگی تعامل پیامبران با مخاطبان خود گزارش می‌دهد، استنباط نمود.

با توجه به جایگاه تربیت اسلامی در روند هدایت و تأثیرگذاری بر انسان، نشر و ترویج آموزه‌های نورانی اسلام ضرورت می‌یابد، خصوصاً آنکه امروزه، اندیشه‌های غرب‌زویایی از زندگی جوامع اسلامی را تحت تأثیر قرار داده، و موجب فراموشی اندیشه‌های اسلامی گشته است؛ در حالی که اسلام دین زندگی و تربیت است که با آموزه‌های الهی خود، سبک زندگی بشر را در همه‌ی ساحت‌های زندگانی دنیوی تعیین می‌کند و راه را برای دستیابی به سعادت اخروی هموار می‌سازد.

بر همین اساس در دهه‌های اخیر در بین شیعه تفاسیری همچون «تفسیر نمونه»، «پرتوی از قرآن»، «تفسیر المیزان»، «من وحی القرآن» و... و در بین اهل سنت تفاسیری همچون «المنار»، و تفسیر «المراغی»، «خلاصه‌البيان فی تفسیر القرآن»، «فی ظلال القرآن»، «الأساس فی التفسیر» و... با گرایش‌های تربیتی نگاشته شده‌اند؛ علاوه بر آنکه کتاب‌ها و مقالات متعددی در راستای تبیین مبانی، اصول، روش‌ها، عوامل و موانع تربیتی مستنبط از آیات قرآن نوشته شده است.

لکن علی‌رغم همه‌ی این تلاش‌ها، با توجه به غنای علمی و فرهنگی اسلام، هنوز فرصت و امکان معرفی و ارائه‌ی نظام تربیتی اسلام به جوامع اسلامی و جهان چه در مقام نظریه و چه در مقام عمل، مهیا نشده است؛ و جز مجموعه‌ی چند جلدی «آرای دانشمندان مسلمان در تعلیم و تربیت و مبانی آن» و «آراء و اندیشه‌های تربیتی اندیشمندان مسلمان: مکتب تربیتی علامه طباطبایی» اثر دیگری در این خصوص به رشته‌ی تحریر در نیامده است.

بنابراین، رساله‌ی حاضر در صدد آن است که با تبیین دیدگاه‌های تفسیری- تربیتی آیت الله العظمی مکارم شیرازی (حفظه الله) در تفسیر گرانمایه «نمونه» گامی در این عرصه برداشته و زمینه را برای ارائه، ترویج و نشر نظام تربیتی اسلام فراهم آورد؛ خصوصاً آنکه شخصیت علمی، سیاسی و اجتماعی ایشان و نگرش تربیتی اخلاقی که در تفسیر آیات قرآن دارند، این تفسیر را به تفسیری پویا، کاربردی، همراه با در نظر گرفتن مقتضیات زمان و مکان، تبدیل کرده است.

البته با توجه به محدودیت حجم رساله و وسعت مباحث تربیتی، رساله‌ی پیش رو صرفاً دیدگاه‌های این مفسر گرانقدر را در خصوص اصول و روش‌های تربیت اخلاقی در قرآن در چهار فصل تبیین گردد. امید است آنچه که در این پژوهش ارائه گردیده است ضمن تبلور مکتب تربیتی اسلام و نشر آموزه‌های تربیتی و اخلاقی آن، زمینه‌ای را فراهم کند تا اهمیت و ضرورت بُعد هدایتی و تربیتی در تفسیر قرآن مورد توجه قرار گرفته و گرایش تربیتی در تفسیر قرآن مورد عنایت بیشتری قرار گیرد تا به الگویی کاربردی در تربیت دینی و اصلاح نظریه‌های علوم تربیتی جهان معاصر، دست پیدا کنیم، و در مقام عمل نیز آموزه‌های قرآنی، چراغی نورانی و ابزاری کارآمد باشند تا از آنها به عنوان پایه و اساس تدوین منشور تربیتی اخلاقی در عرصه‌های مختلف استفاده شود. إن شاء الله تعالی.

فصل اول

کلیات

۱.۱. کلیات پژوهش

در این قسمت به بررسی و تبیین مطالب کلی این پژوهش پرداخته خواهد شد.

۱.۱.۱. بیان مسأله

قرآن کریم کتاب هدایت، تعلیم و تربیت است که بر پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) نازل شده تا آیات آن را بر مردم بخواند و با هدایت‌های آن، مردم را به سوی حق و راه سعادت رهنمون کند؛ و از گناه و معصیت، شرک و نفاق پاکشان گرداند.

یکی از مباحث مهم، جذاب و کاربردی در آموزه‌های قرآن که امروزه تبدیل به یک ضرورت عصری گشته است، بحث روش‌ها و شیوه‌های برخورد و تعامل قرآن و پیامبران الهی (علیهم السلام) با مخاطبان است؛ همچون روش‌ها و رفتارهایی که قرآن، در مقام هدایت و تربیت انسان‌ها، آن را به خداوند نسبت می‌دهد، یا پیامبران الهی را به عنوان مربیان بشر، به بهره‌گیری از آن روش‌ها دعوت می‌نماید، یا از چگونگی تعامل پیامبران با مخاطبان خود گزارش می‌دهد. الگوبرداری و بهره‌گیری از روش‌های تربیتی پیامبران الهی در قرآن، بهترین راه برای موفقیت در تربیت و هدایت انسان‌ها به سوی کمال و سعادت است.

بنابراین با توجه به جایگاه تربیت اسلامی، برخی از مفسران همچون آیت الله العظمی مکارم شیرازی صاحب «تفسیر نمونه» به تفسیر آیات نورانی قرآن با گرایش تربیتی اخلاقی همت گماشته‌اند که هدف از این نوشتار، استخراج اصول و روش‌های تربیت اخلاقی بر اساس دیدگاه‌های تفسیری- تربیتی ایشان می‌باشد؛ خصوصاً آنکه شخصیت علمی، اجتماعی و سیاسی مؤلف و انگیزه‌ی وی در ایجاد حرکتی بدیع، در جهت کاربردی کردن آموزه‌های قرآن، این تفسیر را به تفسیری عصری، پویا و با در نظر گرفتن مقتضیات زمانی و مکانی، تبدیل کرده است. علاوه بر آنکه آراء تفسیری- تربیتی ایشان به عنوان یک مفسر شیعه برگرفته از دیدگاه‌های اهل بیت عصمت و طهارت (علیهم السلام) می‌باشد.

۱.۱.۲. سؤالات پژوهش

سؤال‌هایی که در این پژوهش مطرح هستند، عبارتند از:

۱.۲.۱. سؤال اصلی

اصول و روش‌های تربیت اخلاقی از دیدگاه صاحب «تفسیر نمونه» چیست؟

۱. ۱. ۲. سؤالات فرعی

۱. ارکان تربیت چیست؟

۲. روشهای تربیت اخلاقی چیست؟

۳. از دیدگاه صاحب تفسیر نمونه اصول حاکم بر روشهای تربیت اخلاقی چیست؟

۴. روشهای دفعی-ایجادى و رفعی-اصلاحی در تفسیر نمونه، چگونه بیان شده است؟

۱. ۱. ۳. فرضیه‌ها

۱. اصل تکرار، قابل فهم بودن، تدریج، محبت، عفو و بخشش مخاطب، تعقل و تفکر، پندپذیری از

اصول حاکم بر روش‌های تربیتی هستند که در «تفسیر نمونه» مطرح شده‌اند.

۲. تذکر و یادآوری، موعظه و نصیحت، عبرت‌دهی، امر و نهی، بشارت و انذار از برجسته‌ترین «روش-

های تربیت اخلاقی» هستند که مفسر با نگرش تربیتی خود به آیات، آنها را بیان می‌کند.

۱. ۱. ۴. ضرورت تحقیق

شناخت اصول و روشهای تربیت اخلاقی در تمام دوران حیات بشر یکی از نیازهای اساسی او بوده و

خواهد بود؛ لکن استفاده از دیدگاههای بزرگان علم و معرفت در هر زمان و احتیاجات آن و به روز بودن

قلم و بیان ضرورت بازگویی این اصول و روش‌ها را تشدید می‌نماید. به همین خاطر با توجه به جایگاه

علمی مؤلف به عنوان یک مفسر و صاحب نظر در شؤون تربیتی و استقبال کم نظیر از این اثر گرانقدر در

جامعه، انجام این تحقیق برای زمان فعلی ما که اخلاق و تربیت دچار هجمه فرهنگی از طرف دشمنان

اسلام شده است ضرورت دو چندان پیدا می‌کند.

بر اساس همین ضرورت، رساله‌ی حاضر در صدد تبیین اندیشه‌های تربیتی آیت الله العظمی مکارم

شیرازی در «تفسیر نمونه» بر آمده است، خصوصاً آنکه ایشان با نگرشی تربیتی و در نظر گرفتن شرایط

زمانی و مکانی عصر حاضر و با تکیه بر روایات اهل بیت عصمت و طهارت (علیهم السلام) به تفسیر آیات

قرآن پرداخته است.

۱. ۱. ۵. سابقه و پیشینه تحقیق

در تفاسیر کهن قرآن، کم و بیش به تفاسیری برخورد می‌کنیم که نکات تربیتی را ضمن آیات بیان کرده-

اند، ولی تفاسیر جدیدی همچون المیزان، من وحی القرآن، الأساس فی التفسیر، پرتویی از قرآن، تفسیر

نمونه، المنار، تفسیر المراغی، خلاصه البیان فی تفسیر القرآن، فی ظلال القرآن و... بیشتر به این مسأله توجه کرده و به تفسیر آیات قرآن با گرایش تربیتی اخلاقی پرداخته‌اند.

در چند دهه‌ی اخیر برخی تفاسیر نیز با موضوع «تفسیر تربیتی» همچون نخستین تفسیر تربیتی قرآن، و التفسیر التربوی للقرآن الکریم، منتشر شده‌اند؛ البته تفسیر اول، رویکرد تربیتی به معنای خاص ندارد، و بیشتر تفسیری اخلاقی، عرفانی، فقهی و فلسفی است؛ تفسیر دوم هم که رویکرد تربیتی دارد، اما نکات تربیتی قرآن را به صورت مختصر مطرح کرده است.

علاوه بر آن، کتاب‌های بسیاری به تبیین آراء تربیتی و استخراج روش‌های تربیتی از منظر قرآن پرداخته‌اند؛ که از میان آنها روش‌های تربیت اخلاقی در المیزان، سید احمد فقیهی، انتشارات مؤسسه آموزش و پژوهش امام خمینی، چاپ اول قم ۱۳۹۳؛ و نیز اصول و روش‌های تربیت از منظر اسلام، سید احمد احمدی، انتشارات دانشگاه اصفهان، چ ۶، ۱۳۸۶، و بالاخره اصول و روش‌های تربیت از منظر قرآن کریم، میر عظیم قوام، چاپ دوم، انتشارات جمال الحق، تهران ۱۳۹۰ از جمله آثاری هستند که اخیراً به رشته‌ی تحریر در آمده و با نگاه عمیق‌تر و تحقیقی‌تر نسبت به مسائل تعلیم و تربیت نگاشته شده‌اند.

در خصوص «تفسیر نمونه» و محتوای تربیتی اخلاقی آن نیز پایان‌نامه‌هایی با عنوان «عوامل و موانع تربیت در تفسیر نمونه»، و «مبانی، اهداف، اصول و روش‌های تربیت عقلانی با تاکید بر تفسیر نمونه»، نگاشته شده‌است؛ لکن پیرامون دیدگاه‌های تربیت اخلاقی آیت الله مکارم شیرازی (حفظه الله) تا به حال اثری نگاشته نشده است؛ و در واقع، این کار نو و بدیعی است که قرار است در این نوشتار بدان پرداخته شود.

۱.۱.۶. اهداف تحقیق

ارائه یک تصویر جامع از اصول و روش‌های تربیتی قرآن، بصورت یک برنامه اجرایی شفاف و هدفمند بر اساس تفسیر نمونه از اهداف این تحقیق است که با شناخت قرآن و اجراء آن در جامعه بشری، جامعه و افراد را بسوی کمال مطلوب قرآنی سوق داده و زمینه تحقیق فرموده‌ی پیامبر گرامی اسلام (ص) «إِنِّی بَعَثْتُ لَأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ» را فراهم نمود.

۱.۱.۷. روش تحقیق

با توجه به آنکه آیت الله العظمی مکارم شیرازی به عنوان یک مفسر و صاحب نظر در شؤون تربیتی، به تبیین و تفسیر آیات قرآن با گرایش تربیتی پرداخته، و دیدگاه‌های تربیتی خود را ذیل تفسیر آیات و به

صورت پراکنده بیان داشته است، برای سازمان‌دهی، جمع‌بندی و تبیین نقطه نظرات تربیتی ایشان، مراجعه به کتاب‌ها و منابع علوم تربیتی و بهره‌گیری از آنها، ضروری می‌نمود.

بر همین اساس، روش تحقیق در این رساله، به صورت کتابخانه‌ای می‌باشد؛ و سعی شده با تتبع در مجموع ۲۷ جلدی «تفسیر نمونه»، دیدگاه‌های تفسیری- تربیتی آیت الله العظمی مکارم شیرازی (حفظه الله) به صورت توصیفی-تحلیلی تبیین گردد.

البته تذکر این نکته لازم است که رساله‌ی حاضر اگر چه ادعای استقرای تام ندارد، لکن بر اساس قاعده-ی اولیه‌ی حفظ امانت و بیان کامل دیدگاه‌های مفسر، تلاش کرده تا ذیل هر عنوان، تمامی آیات مرتبط را در مجموعه‌ی تفسیر ایشان، و با استفاده از مرورگر جستجوگر برنامه‌ی «جامع التفاسیر» مورد بررسی قرار دهد؛ لذا عدم ذکر برخی آیات، از آن جهت است که یا مفسر در ذیل آنها، نکته‌ی تربیتی متناسب با موضوع، ارائه نکرده است؛ و یا به جهت پرهیز از تکرار و اطاله‌ی کلام می‌باشد؛ تا ارائه‌ی مطالب از حوصله و حجم متناسب رساله خارج نگردد. چه آنکه مطالب هر عنوان نیز، بر اساس اختصار یا بیان تفصیلی مفسر در آن موضوع، به صورت مختصر و یا احياناً مفصل‌تر بیان گشته‌اند.

۱.۱.۸ سازماندهی تحقیق

رساله‌ی پیش رو در صدد آن است که دیدگاه‌های تربیتی مفسر گرانقدر، صاحب تفسیر نمونه را در خصوص روش‌های تربیتی که از بیانات تفسیری- تربیتی ایشان در «تفسیر نمونه» استفاده می‌گردد، تبیین کند.

در راستای تحقق این هدف، این پژوهش در چهار فصل با عناوین «کلیات»، «اصول اجرایی در روش-های تربیت»، «روش‌های تربیتی دفعی» و «روش‌های تربیتی رفعی» تنظیم گشته است.

فصل اول با تبیین مسأله‌ی تحقیق، سؤالات اصلی و فرعی، فرضیه‌های تحقیق، ضرورت، اهداف، تعریف مفاهیم پُر کاربرد و ... سعی دارد زمینه‌ی مناسب را برای ورود به مباحث اصلی رساله فراهم سازد.

در فصل دوم به تبیین اصول حاکم بر روش‌های تربیت اخلاقی پرداخته شده است. در حقیقت، در این فصل از خلال بیانات آیت الله العظمی مکارم شیرازی (حفظه الله) بیان می‌شود که در به کارگیری روش‌های تربیت، اموری هستند که در هر سه رکن تربیت، یعنی محتوا، مربی و متربی باید رعایت گردند، و در غیر این صورت فرایند به کارگیری روش‌های تربیت عقیم یا از میزان تأثیرگذاری آنها کاسته می‌شود.

این اصول، به لحاظ محتوا عبارتند از: ساده و قابل فهم بودن، تکرار، تدریج و...؛ به لحاظ مربی، اصولی همچون عامل و پیشگام بودن در عمل، علاقه به تربیت مردم، بینش و بصیرت، اظهار محبت نسبت به مخاطب و ... باید مورد توجه قرار گیرند و نهایتاً ایمان به مبدأ و معاد، تفکر و تعقل، احساس مسئولیت و... از جمله اصولی هستند که به لحاظ تربی مطرح می گردند.

در فصل سوم و چهارم نیز روش‌های تربیت در ضمن بیانات تفسیری - تربیتی مفسر گرانقدر، صاحب تفسیر نمونه در دو عنوان روش‌های دفعی-ایجاد و روش‌های رفعی-اصلاحی بیان می‌شوند.

در ضمن عنوان روش‌های دفعی که به هدف جلوگیری از بروز رفتارهای ناپسند و ایجاد روش‌های صحیح در مربی از سوی مربی اعمال می‌گردد روش‌های تذکر، موعظه، عبرت دهی، روش الگویی، استفاده از تمثیل و ... بیان شده و در عنوان روش‌های رفعی که هدف از آن تثبیت رفتار صحیح، اصلاح و جلوگیری از تکرار رفتار ناپسند است، دو روش امر به معروف و نهی از منکر، تشویق و تنبیه مطرح شده و روش‌های جزئی همچون توجه دادن به نظارت خداوند و محاسبه اعمال، توجه دادن به بازگشت خیر و شر اعمال به خود انسان و ... به عنوان روش‌هایی که مقدمه‌ی این دو روش محسوب می‌شوند و یا در تأثیرگذاری آنها نقش دارند، تبیین می‌گردند.

۱.۱.۹. محدودیت‌های تحقیق

با تمسک به لطف و عنایت حضرت حق تعالی و توسل به حضرات معصومین (علیهم السلام) و نیز استعانت از روح پاک و مطهر علمای بزرگوار جهان تشیع و مفسرین مکتب اهل بیت (علیهم السلام) پژوهش حاضر به رشته‌ی تحریر در آمده است؛ لکن صرف نظر از محدودیت زمان و عدم وجود هیچ گونه اثری در خصوص دیدگاه‌های تفسیری- تربیتی آیت الله العظمی مکارم شیرازی (حفظه الله) در «تفسیر نمونه»؛ محدودیت اصلی در این مجال، تلاش برای جستجوی نقطه نظرات ایشان در مجموعه ۲۷ جلدی تفسیر بود، چراکه ایشان این تفسیر را نه با دید صرفاً تربیتی بلکه با نگاه جامعی نگاشته‌اند؛ و دیدگاه‌های تربیتی ایشان در لابلای نکات دیگر تفسیری و در جای‌جای مختلف این اثر، به صورت پراکنده بیان شده، و همیشه استنباط نکات اخلاقی و استخراج آنها از بین نقاط کلی بحث کار ساده‌ای نیست.

۲.۱. مفهوم شناسی

پیش از ورود به بحث اصلی این پژوهش، لازم است اصطلاحات پرکاربرد که در این رساله مورد استفاده قرار گرفته است، تبیین گردد.

۱.۲.۱. اصل

اصل در لغت اصل هر چیز پایه و قاعده‌ی آنست؛ و برخی گفته اند اصل چیز است که اشیاء دیگری بر آن بنا شود.^۱ و از این جهت می‌توان آن را در لغت با واژه‌ی «مبنا» متقارب یا مترادف دانست. همین نزدیک بودن معانی لغوی موجب شده است که برخی اصول تعلیم و تربیت را همان مبانی آن بدانند یا در ذکر اصول تعلیم و تربیت، به مواردی اشاره کنند که دیگران آنها را از مبانی تعلیم و تربیت به شمار آورده‌اند.^۲

ارائه‌ی تعریفی نسبتاً جامع از مفهوم «اصل» در قلمرو تربیت، مبتنی بر شناخت روابط موجود میان عناصر تشکیل دهنده‌ی نظام تربیتی است. شاید نفی ویژگی عناصر دیگر تشکیل دهنده‌ی نظام از اصل، زمینه‌ی مناسب تری را برای شناخت آن فراهم آورد. اصل دارای ماهیتی هنجاری، و ناظر به «باید»هاست؛ از این جهت با «مبنا» که خود منشأ اشتقاق اصل است و ماهیتی کاملاً توصیفی دارد و ناظر به «هست»هاست، متفاوت است.^۳ البته ذکر این نکته مهم است که اصل یک ابزار و معیار کلی برای گزینش روش‌های گوناگون است؛ از این رو نمی‌تواند همان روش باشد، بلکه راه‌نمایی برای انتخاب روش‌های تربیت قلمداد می‌شود. بر اساس این رهیافت، اصول تربیت عبارت است از قواعد کلی حاکم بر تربیت، مانند رعایت تدریج، رعایت توان‌متربی، رعایت تفاوت‌های فردی، داشتن رفق و مدارا با متربی، و ...^۴

۱.۲.۲. روش

در لغت به معنای قاعده، قانون، طریقه، شیوه، اسلوب، سبک، و منوال آمده است^۵ و در اصطلاح علوم، به مجموعه‌ی شیوه‌ها و تدابیری گفته می‌شود که برای کشف و شناخت حقیقت و دوری از لغزش به کار

۱. لغت نامه دهخدا، ذیل «اصل».

۲. برای نمونه، ر.ک. علی اصغر احمدی، اصول تربیت.

۳. هوشیار، محمدباقر، اصول آموزش و پرورش، ص ۱۶؛ باقری، نگاهی دوباره به تربیت اسلامی، ص ۶۸؛ شریعتمداری، اصول و

فلسفه تعلیم و تربیت، ص ۱۱.

۴. اعرافی، اصول و روش‌های تربیتی، ص ۱۴.

۵. لغت نامه دهخدا، ذیل «روش».

برده می‌شود^۱ و در مباحث تعلیم و تربیت، به راهی که برای رسیدن به هدف اتخاذ می‌گردد، گفته می‌شود.^۲ و بعبارتی ساده تر: روش‌ها؛ مجموعه اقداماتی است که برای تحقق اهداف انجام می‌شود.^۳

۱.۲.۳. تربیت

در زبان فارسی واژه‌ی «تربیت» به معنی «پروریدن، آداب و اخلاق را به کسی آموختن، آموختن و پروردن کودک تا هنگام بالغ شدن»^۴ آمده است و در زبان عرب برخی آن را از ریشه‌ی «ربو» دانسته اند.^۵ در این ریشه معنای زیادت و فزونی اخذ گردیده است و در مشتقات مختلف آن می‌توان این معنا را به نوعی دریافت. مثلاً به تپه «ربوه» گفته می‌شود، زیرا نسبت به سطح زمین برآمده است. نفس زدن را «ربوه» می‌گویند به سبب اینکه موجب برآمدن سینه است. «ربا» نیز از آن رو که زیادتی بر اصل مال است، بدین نام خوانده می‌شود.^۶

برخی نیز این واژه را از ماده‌ی «ربب» دانسته که به معنای ایجاد چیزی به صورت تدریجی و گام به گام است تا آن چیز به حد کمال مطلوب خود برسد،^۷ به بیان مصطفوی در التحقیق، «تربیت» از ریشه‌ی «ربب» به معنای سوق دادن به سوی کمال معنوی و از ریشه‌ی «ربو» به معنای زیادت و فزونی جسمی و رشد و نمو مادی و ظاهری است.^۸

بر همین اساس معانی ریشه‌ی اول، بیشتر ناظر به پرورش جسمی و مادی است، درحالی که معانی ریشه دوم بیشتر ناظر به پرورش دیگر ابعاد است. در عین حال این دو ریشه گاهی در معانی یکدیگر نیز به کار رفته‌اند.^۹

۱. محسن فرمهبینی فراهانی، فرهنگ توصیفی علوم تربیتی، (تهران: اسرار دانش، ۱۳۷۹)، ص ۳۶۹.

۲. گروهی از نویسندگان، زیر نظر محمدتقی مصباح یزدی، فلسفه تعلیم و تربیت، (قم: موسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی، ۱۳۹۰)، ص ۴۴۵.

۳. اعرافی، اصول و روش‌های تربیتی، ص ۱۴.

۴. لغت نامه دهخدا، ذیل «تربیت».

۵. لسان العرب، ذیل «ربو».

۶. المفردات فی غریب القرآن، ذیل «ربو».

۷. همان، ذیل «ربب».

۸. التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ذیل «ربو».

۹. علی همت بناری، نگرشی بر تعامل فقه و تربیت، (قم: موسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی، ۱۳۸۳)، ص ۵۹.

اما در اصطلاح تربیتی، هر متفکری از زاویه‌ی دید خود به آن نگریسته و با عنایت به هدف، روش یا تلفیقی از آن دو، تعریف خاصی از تربیت ارائه کرده است، لکن تعریفی که در این رساله مورد توجه است آن است که «تربیت عبارت است از مجموعه‌ی اعمال یا تأثیرات عمدی و هدفدار یک انسان (مربی)، به منظور اثرگذاری بر شناخت‌ها، اعتقادات، احساسات، عواطف و رفتارهای انسان یا انسان‌های دیگر (متربی یا متربیان)، بر اساس برنامه‌ی سنجیده.»^۱

۱.۲.۴. اخلاق

اخلاق در لغت جمع «خُلُق» یا «خُلُق» به معنای سنجیه و طبیعت باطنی است^۲، و به صفاتی اطلاق می‌شود که بر اثر تکرار، در نفس انسان به صورت ملکه در آمده و رفتار متناسب با آن بدون تأمل از انسان صادر می‌شود.^۳ اما در اصطلاح: «اخلاق گاهی به معنای صفات نفسانی استعمال می‌شود و گاهی به عنوان صفت فعل به کار می‌رود یعنی کار اخلاقی»^۴ و علم اخلاق به علمی گفته می‌شود که «از انواع صفات خوب و بد، صفاتی که ارتباط با افعال اختیاری انسان دارد بحث می‌کند و هم چنین کیفیت اکتساب این صفات و یا دور کردن صفات رذیله و زشت را نشان می‌دهد»^۵. و به هر حال این دو حوزه با تفاوت‌هایی که برای آن بیان کرده‌اند یک نقطه مشترک دارند و آن سعادت انسان است.

۱.۲.۵. تربیت اخلاقی

«تربیت اخلاقی» به معنای چگونگی به کارگیری و پرورش استعداد‌های درونی انسان جهت رشد و تثبیت صفات پسندیده اخلاقی (شکوفای کردن ظرفیت‌های اخلاقی) به منظور انجام رفتارهای پسندیده اخلاقی و دوری از رذایل اخلاقی است؛ به طوری که این ویژگی‌ها برای انسان به صورت ملکه درآید.^۶

موضوع تربیت اخلاقی، نفس انسان است که افعال زیبا و زشت به طور ارادی از او صادر می‌شود.^۱ هدف تربیت اخلاقی، پرورش استعداد‌های درونی انسان برای ایجاد و رشد صفات و رفتارهای پسندیده اخلاقی

۱. محمد داوودی، سیره تربیتی پیامبر (ص) و اهل بیت (ع)، (قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۴)، ج ۲، ص ۲۲.

۲. راغب اصفهانی، مفردات الفاظ قرآن، ج ۱، ص ۲۹۷.

۳. عبدالله جوادی آملی، مبادی اخلاقی در قرآن، ص ۷۴.

۴. مصباح، محمد تقی، دروس فلسفه اخلاقی، انتشارات اطلاعات تهران، ۱۳۷۶، ص ۹ و ۱۰.

۵. همان، ص ۱۰.

۶. احمد دیلمی و مسعود آذربایجانی، اخلاق اسلامی، ص ۱۹.

است. از دیدگاه علامه طباطبائی، هدف تربیت اخلاقی، رسیدن به توحید در زمینه اعتقاد و عمل است. بنابراین، تربیت اخلاقی باید به عبودیت الهی بینجامد.^۲ علامه معتقد است این هدف و این روش، مخصوص قرآن است (در مقابل گروهی که هدف را تأمین قوانین اجتماعی یا عرف جامعه می دانند یا پیروان ادیان الهی که هدف را رسیدن به نعمت های اخروی و دوری از عذاب می دانند).^۳ از این روی، برای شناسایی مبانی تربیت اخلاقی قرآن، باید ساحت های گوناگون انسان شناسی از نظر قرآن بررسی شود. باید رابطه انسان با خداوند، جهان هستی، خود و دیگران در نظر گرفته شود و در این راستا، به محدودیت ها، استعدادها و ضرورت های حیات انسانی توجه شود.

۱.۲.۶. روش تربیت

در حوزه ی تعلیم و تربیت، اگرچه تربیت پژوهان بحث هایی در باب روش های تربیت مطرح کرده اند، لکن تعریف دقیق و مشخصی از روش تربیت ارائه نداده اند. امروزه عالمان تعلیم و تربیت قلمرو گسترده ای را برای روش ها تعریف کرده اند: برنامه ریزی درسی - آموزشی، مدیریت آموزشی، تدریس، تربیت اجتماعی - خانوادگی، تربیت دینی، سیاسی، اقتصادی، تکنولوژی آموزشی، طراحی نظام های آموزشی، تعیین اهداف تربیتی، تحقیق در تعلیم و تربیت، ارزشیابی، مطالعه و ... مجموعه ای هستند که نام روش بر همه ی آنها اطلاق می شود.^۴

همچنین روش را بر حسب معیارهای مختلف به روش های مستقیم و غیرمستقیم، خودتربیتی و دیگر - تربیتی، تمهیدی و غیرتمهیدی، آموزشی و تربیتی، ارادی و غیر ارادی، روش های عام و خاص، روش های شناختی، عاطفی و رفتاری، روش های ایجادی و روش های بازدارنده و اصلاحی و .... تقسیم کرده اند.^۵ رساله ی حاضر با مبنا قرار دادن این تعریف که روش تربیتی، شیوه ی بروز عمل یا فعالیتی است که به منظور تأثیرگذاری بر مرتبی از مرتب صادر می شود،^۶ در صدد آن است که روش های متعددی را که می توان به عنوان روش تربیتی از قرآن و در ذیل دیدگاه های تفسیری مفسر گرانقدر، صاحب تفسیر نمونه استنباط

۱. نصیرالدین محمد طوسی، اخلاق ناصری، ص ۴۸.

۲. سیدمحمدحسین طباطبائی، المیزان، ج ۱، ص ۲۵۷.

۳. همان، ص ۳۵۵ و ۳۵۶.

۴. ر.ک: محمدرضا قائمی مقدم، روش های تربیتی در قرآن، ج ۱ چاپ اول، (قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۱)،

ج ۱، ص ۱۶-۱۲؛ خسرو باقری، نگاهی دوباره به تربیت اسلامی، چاپ هفتم، (تهران: انتشارات مدرسه، ۱۳۸۰)، ص ۴۰-۳۷.

۵. همان.

۶. محمد داوودی، ص ۲۳.

کرد، در یک تقسیم بندی که بر اساس مراحل تربیتی سازمان یافته است ارائه کند، با این نگاه که مربی در مرحله اول- که از آن تعبیر به روش‌های دفعی-ایجاد می‌شود- در صدد ایجاد رفتارهای صحیح و نیز جلوگیری از رفتارهای ناشایست در مرتبه بوده و در مرحله بعد- که از آن به روش‌های رفعی-اصلاحی تعبیر می‌شود- سعی در تثبیت رفتارهای صحیح و اصلاح رفتارهای ناصحیح و جلوگیری از تکرار آنها دارد. بنابراین باید توجه داشت که با توجه به تعریفی که از روش‌ها ارائه گشت، بحث از روش‌هایی که جنبه-ی خود تربیتی یا جنبه غالب تعلیمی دارند از موضوع این رساله خارج است.

۱.۲.۷. تفسیر تربیتی

تفسیر در لغت از ریشه‌ی «فسر» به معنای بیان، تفصیل^۱ و آشکار کردن معنایی معقول^۲ است؛ و در اصطلاح، تفسیر، توضیح مراد کتاب خداوند است^۳. برخی نیز معتقدند که تفسیر علمی است که از چگونگی گفتگوی الفاظ قرآن، مدلولات، احکام فردی و ترکیبی و معانی آن در حالت ترکیب سخن می‌گوید.^۴

تفسیر تربیتی نیز از جمله اتجاهات و گرایش‌ها در تفسیر^۵ است که رویکرد ویژه‌ای به بررسی و تحلیل آیات اخلاقی و هدایتی قرآن دارد. بیشترین کوشش مفسر متخصص در علوم تربیتی، یافتن نکات هدایتی و اخلاقی آیات قرآن است و در این راه بیشتر از روش تفسیر^۶ روایی و تطبیق آیات بهره می‌گیرد.^۷

۱. المحيط فی اللغه، ذیل «فسر».

۲. المفردات فی غریب القرآن، ذیل «فسر».

۳. ابوالقاسم خوئی، البیان فی تفسیر القرآن، (قم: موسسه احیاء آثارالامام الخوئی، بی تا)، ص ۴۲۱.

۴. محمدبن یوسف اندلسی، البحرالمحیط فی التفسیر، (بیروت: دارالکتب العلمیه، ۱۴۱۳ق)، ج ۱، ص ۱۳.

۵. «اتجاه» از ریشه «وجه» در اصل به معنای روی، صورت، (المفردات فی غریب القرآن، ذیل «وجه») و در اصطلاح به معنای خصایص فکری، تمایلات نفسانی و آمادگی‌هایی است که برای رسیدن به دیدگاه‌ها و آراء فردی آشکار می‌شود و منظور از اتجاهات تفسیری، ممیزات و خصایص فکری مفسر است که با پیش فرض‌ها و تراوش‌های فکری، در تفسیر خود اعمال می‌کند و باعث می‌شود تا تفاسیر قرآن کریم از یکدیگر متمایز گردند. و می‌توان از آن به گرایش‌های تفسیری نیز تعبیر نمود. (حسین علوی مهر، روش‌ها و گرایش‌های تفسیری، چاپ اول، (قم: اسوه، ۱۳۸۱)، ص ۲۷)؛ از گرایش تفسیری تعبیر به «موقف» تفسیر مفسر نیز شده که عقاید او را در تفسیر نشان می‌دهد. (علی اکبر بابایی، مکاتب تفسیری، (تهران، سمت، ۱۳۸۱)، ج ۱، ص ۱۸).

۶. مقصود از «روش تفسیر» استفاده از ابزار یا منبع خاص در تفسیر قرآن است که معانی و مقصود آیه را روشن ساخته و نتایج مشخصی را به دست می‌دهد. به عبارت دیگر، چگونگی کشف و استخراج معانی و مقاصد آیات قرآن را، روش تفسیر قرآن گویند. (محمدعلی رضایی اصفهانی، درسنامه روش‌ها و گرایش‌های تفسیری قرآن، چاپ اول، (قم: مرکز جهانی علوم اسلامی، ۱۳۸۱)، ص ۲۳).

۷. رضا مؤدب، روش‌های تفسیر قرآن، چاپ اول، (قم: انتشارات دانشگاه قم، ۱۳۹۰)، ص ۳۱۴.

در گرایش تربیتی، اجتهاد و تدبر مفسر نه در راستای یافتن مسائل کلامی، فلسفی، عرفانی، فقهی، بلاغی، بلکه در جهت تبیین نکات تربیتی و هدایتی آیات می‌باشد. اگر مفسر به روایت یا مسائل کلامی، اعتقادی، تاریخی، و شأن نزول می‌پردازد، هدف و انگیزه‌ی وی، دریافت نکات هدایتی است و از این مباحث در این راستا بهره می‌جوید.^۱

۱.۲.۸. تفسیر نمونه

مؤلف عالیقدر، حضرت آیت الله العظمی مکارم شیرازی در سال ۱۳۰۵ هجری شمسی در شهر شیراز در میان یک خانواده مذهبی که به فضائل نفسانی و مکارم اخلاقی معروفند دیده به جهان گشود. پدر ایشان حاج علی محمد و جد ایشان حاج محمد کریم و جد اعلای ایشان حاج محمد باقر و جد بالاتر حاج محمد صادق بوده‌اند.^۲

نبوغ و استعداد فوق العاده به ضمیمه خصوصیات دیگر ایشان سبب شد استاد در سن بیست و چهارسالگی موقّق به اخذ اجازه اجتهاد گردد. از نکته‌هایی که دلیل این نبوغ و استعداد موهبتی است (در عین حال بر حافظه قوی استاد نیز گواهی می‌دهد) این است که استاد گاهی درسهایی را که دو هفته قبل در نجف اشرف از مرحوم آیه الله العظمی خوئی شنیده بودند بعد از گذشتن این مدت طولانی به طور کامل یادداشت می‌کردند، این در حالی است که امروز، غالب طلاب، مطالب استاد را سر درس می‌نویسند، مبادا چیزی از خاطر آنها محو شود!

در حال حاضر درس خارج ایشان یکی از پرجمعیت‌ترین و پررونق‌ترین دروس حوزه علمیه قم است. او کتاب‌هایی در رشته‌های گوناگون عقاید و معارف اسلامی و مسئله ولایت، تفسیر، فقه و اصول نوشته‌است. از آثار او تاکنون بیش از ۲۰۰ عنوان کتاب به چاپ رسیده که برخی از آنها بیش از ۳۰ بار تجدید چاپ شده و برخی به بیش از ۱۰ زبان زنده دنیا ترجمه شده و در کشورهای گوناگون انتشار یافته‌است. از جمله کتب فقهی آیت الله العظمی مکارم شیرازی: «أنوار الفقاهة»، «القواعد الفقهية» و «أنوار الأصول» و «تعليقات مستدل» و مشروحی بر تمام عروة الوثقی است که مکرر به چاپ رسیده‌است. رساله عملیه وی (توضیح المسائل) تاکنون بارها چاپ شده و این رساله به زبان عربی و اردو و ترکی آذربایجانی

^۱. همان.

^۲. پایگاه اطلاع رسانی آیت الله ناصر مکارم شیرازی (حفظه الله تعالی)، <https://makarem.ir/>

و انگلیسی نیز ترجمه و منتشر شده است. همچنین رساله، همراه با چند جلد از کتب استفتائات وی، اکنون به صورت نرم افزاری برای تلفن های همراه ارائه می شود.^۱

مهم ترین اثر قرآنی ایشان کتاب تفسیر نمونه (۲۷ جلد به همراه یک جلد تفسیر موضوعی قرآن کریم) است که با همکاری چندین نفر (محسن قرائتی، محمدرضا آشتیانی، سید محسن شجاعی، محمد جعفر امامی، داود الهامی، عبدالرسول حسنی، سید نورالله طباطبایی، محمود عبداللهی محمد محمدی) نوشته شده است.

مؤلف در مقدمه ی این تفسیر، درباره ی هدف آن و گام های اساسی که در آن برداشته است می گوید: «بدون شک تفسیر قرآن بمعنی واقعی از زمان خود پیامبر (صلی الله علیه و آله) و بهنگام نزول نخستین آیات بر قلب پاکش آغاز گشت، ولی به صورت یک «علم مدون» همه می گویند از زمان علی (علیه السلام) شروع شد و بزرگان این علم سلسله اسانید خود را به او که باب مدینه علم پیامبر (صلی الله علیه و آله) بود می رسانند. با اینکه تا کنون صدها کتاب در تفسیر قرآن نوشته شده، به زبانهای مختلف به روشهای گوناگون، بعضی ادبی، بعضی فلسفی، بعضی اخلاقی، پاره ای بر اساس حدیث، بعضی بر اساس تاریخ، پاره ای بر اساس علوم جدید، و هر یک قرآن را از زاویه علمی که در آن تخصص داشته اند دیده اند! و از این باغ پر گل: یکی به مناظر دل انگیز و شاعرانه پرداخته. دیگری مانند یک معلم علوم طبیعی به ساختمان برگها و گلبرگها و ریشه ها. سومی به مواد غذایی قابل استفاده از آن. چهارمی به خواص دارویی. پنجمی به اسرار آفرینش اینهمه شکوفه ها و گل های رنگارنگ پرداخته. ششمی در این اندیشه است که از کدامین گل میتوان عطری بهتر تهیه کرد، و هفتمی همچون زنبور عسل تنها در فکر مکیدن شهد گل و فراهم ساختن «انگبین» است! خلاصه، پویندگان راه تفسیر هر کدام با آئینه مخصوصی که بدست داشته اند جلوه ای از آن همه زیباییها و اسرار قرآن را منعکس ساخته اند. ولی روشن است که اینها همه در عین حال که تفسیر قرآنند، تفسیر قرآن نیستند، که هر یک پرده از چهره ای از قرآن بر میدارد نه از همه چهره ها، و اگر همه را نیز یک جا جمع کنیم باز پرده برداری از چهره هایی از قرآن است نه از همه چهره هایش. زیرا که قرآن کلام حق است و تراوشی از علم بی انتهای او، و کلام او رنگ علم او، و علم او رنگ ذات او دارد، و همه نامتناهی هستند. بنا بر این نباید انتظار داشت، انسانها همه چهره های قرآن را ببینند که نمیتوان دریایی را در کوزه ای جای داد! ولی این را نمی توان و نباید انکار کرد که هر قدر ظرف فکر و اندیشه ما بزرگتر باشد مقدار

^۱. پایگاه اطلاع رسانی آیت الله ناصر مکارم شیرازی (حفظه الله تعالی)، <https://makarem.ir/>

بیشتری از این اقیانوس بیکران را در خود جای خواهد داد. و بهمین دلیل بر همه دانشمندان فرض است که در هیچ عصر و زمانی از پای ننشیند و برای کشف حقایق بیشتری از قرآن مجید به تلاش و کوشش پی‌گیر و مخلصانه‌ای ادامه دهند. از سخنان قدما و پیشینیان، که درود خدا بر روان پاکشان باد بهره گیرند، اما به آنها قناعت نکنند که پیغمبر اکرم فرمود: "لا تحصی عجائبه ولا تبلی غرائبه": شگفتیهای قرآن هرگز تمام نمی‌شود و نوآوریهای آن به کهنگی نمی‌گراید.^۱

این تفسیر به صورت ترتیبی و از ابتدای قرآن تنظیم شده است. ضمناً به زبان ساده، گویا و قابل استفاده برای عموم نوشته شده و شامل همه آیات قرآن کریم می‌باشد. مهم‌ترین ویژگی این تفسیر، عصری و اجتماعی بودن است. ویژگی دیگر آن در پرداختن و توجه به جنبه‌های هدایتی و تربیتی آیات قرآن است. شیوه ارائه مطالب در این تفسیر چنین است که در آغاز، پس از بیان نکات کلی در هر سوره، به فضای حاکم بر سوره، سبک و سیاق و موضوعات مهم مطرح شده در سوره اشاره می‌شود، سپس به مضمون آیه پرداخته و با آوردن متن عربی و ترجمه چند آیه و ارائه توضیحات کلی، با روشی تحلیلی، مسائل زندگی و هدایت انسان با استفاده از آیات قرآن تشریح می‌شود.

۱.۲.۹. دیدگاه‌های تربیتی

دیدگاه‌های تربیتی در حقیقت، مجموعه نقطه نظراتی است که در فرایند تربیت ارائه می‌گردد. در فرایند تربیت چند عنصر اساسی وجود دارد؛ مبانی، اهداف، اصول، عوامل، موانع و روش‌ها عناصری هستند که فرایند تربیت را در قالب یک نظام تربیتی شکل می‌دهند.

مبانی، گزاره‌های خبری هستند که یا بدیهی‌اند یا از دانش‌هایی دیگر وام گرفته می‌شوند و برای تعیین اهداف، اصول، عوامل، موانع و روش‌های تربیت به کار می‌آیند، که در مباحث تربیتی، مبانی معرفت شناختی، هستی‌شناختی، الهیاتی، انسان‌شناختی و ارزش‌شناختی مورد بررسی قرار می‌گیرند.^۲ مقصود از هدف، نتیجه‌ای است که با انجام دادن رفتارهای مشخص و برنامه‌ریزی شده، حصول آن از دیدگاه صاحب نظران و برنامه‌ریزان مطلوب است؛ به عبارت دیگر، هدف به نهایت و سرانجامی که کار به سوی آن نشانه می‌رود، گفته می‌شود.^۳

۱. ناصر مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، چاپ سی و دوم، (تهران: دار الکتب الاسلامیه ۱۳۷۴هـ)، ج ۱، ص ۲۰.

۲. گروهی از نویسندگان، زیر نظر محمدتقی مصباح یزدی، ص ۶۵.

۳. همان، ۲۱۳.

اصول، گزاره‌هایی کلی و تجویزی هستند که از اهداف و مبانی به دست می‌آیند و راهنمای روش‌ها و فعالیت‌ها هستند.^۱

عوامل و موانع نیز مجموعه اموری هستند که بر فرایند تربیت تأثیری مثبت و یا منفی به جای می‌گذارند.^۲

نهایتاً روش نیز ناظر به پیمودن مسیری برای رسیدن به هدف^۳ و شیوه‌ی بروز عمل یا فعالیت است که به منظور تأثیرگذاری بر متربی از مربی صادر می‌شود.^۴

باید توجه داشت که بحث و بررسی درباره‌ی هر یک از عناصر نظام تربیتی، مجال و شرایط خاص خود را می‌طلبد که در جای خود باید مورد توجه و مطالعه قرار گیرد و از حجم این رساله خارج است. لذا آنچه در این رساله در ذیل دیدگاه آیت الله ناصر مکارم شیرازی تبیین می‌گردد، روش‌های تربیتی است، که ایشان در ضمن بیانات تفسیری خود در تفسیر «نمونه» به ارائه و تبیین آنها پرداخته‌اند.

۱. همان، ص ۲۹۱.

۲. همان، ص ۶۹.

۳. همان، ۴۴۵.

۴. محمدرضا قائمی مقدم، ج ۱، ص ۱۲.

